

Waardigheid en kwetsbaarheid

Koetsveldlezing 2017

Hans van Ewijk

Inleiding

Waardigheid is een prettig in het gehoor liggend begrip. Na alle eigen kracht, bewezen effectiviteit en doelmatigheid treedt er wat rust en bezinning in. In deze lezing zal ik proberen het begrip wat nader te verkennen. Ik doe dat door het te verbinden met kwetsbaarheid en rechtvaardigheid. Kwetsbaarheid omdat in zorg en het sociale domein kwetsbare mensen centraal staan. Rechtvaardigheid is het broertje of zusje van waardigheid. Ik kom er op terug. Mijn verhaal bestaat uit vijf delen. Mocht u even afdwalen, kunt u altijd weer bij het volgende deel meedoen. Ik zal eerst het begrip waardigheid wat handen en voeten geven. Daarna ga ik over naar kwetsbaarheid, morele kwetsbaarheid en sociale rechtvaardigheid, om in het laatste deel weer bij de waardigheid terug te komen. Mijn verhaal is licht filosofisch; de praktijk en toepassing gaat u vanmiddag in de workshops ervaren.

1. Waardigheid

Waardigheid is op het ogenblik een beetje een tegenwoord. We hebben even genoeg van doelmatigheid, producten, tijdmanagement, eigen kracht en al die andere jachtigheid. Zorg en welzijn werden te sterk overheerst door instrumentele rationaliteit. Dat wil zeggen dat alle professionele activiteiten ingekaderd werden in een afgeperkt doel en vertaald in een concreet product. In instrumentele rationaliteit wordt ook de mens een instrument. Als economische groei het hoogste doel is, zien we de mens als producent en consument. Als het om veiligheid gaat is de mens soldaat. In het objectiverende en doelmatige denken past het ook om mensen in categorieën te delen met gemeenschappelijke kenmerken en de individuen te generaliseren tot die kenmerken, zoals leeftijd, sekse, kleur, geaardheid, klasse of op stoornis en beperking. Voordat we het weten zien we een persoon als vertegenwoordiger van een categorie.

Het lijkt er op dat een stille revolutie gaande is. Dat we afscheid nemen van het overheersende public management en het tot producten maken van zorg en welzijn. We zouden bijna van een beweging kunnen spreken, zeker ook gevoed door de transities en alomvattende transformatie. Half zorg Nederland gaat over naar de presentiebenadering. Professionals en docenten voelen zich aangetrokken door normatieve professionalisering en waardigheid omarmen we als een warm bij onze sector passend woord.

Ik ga het begrip waardigheid in wat elementen uiteenleggen. Vaak verstaan we onder waardigheid wat wel heet intrinsieke waardigheid. Het is het uitgesproken geloof dat de mens niet een middel is maar een doel. De mens is er niet voor de kerk, noch voor de koning, noch voor de economische groei maar voor zichzelf, zowel individueel als collectief. Een mens is een subject en uniek. De mens is een waarde op zich. We moeten wel een beetje voorzichtig hiermee zijn. Want de mens is deel van de natuur en al het leven op aarde. Ook met dieren willen we intussen waardig omgaan.

Bij waardigheid kan het ook gaan om de mens als drager van waarden, als moreel wezen. De mens zien we dan als een wezen dat zich laat sturen door waarden. In de filosofie is deze waarden oriëntatie en is de menselijke ratio vaak gezien als kenmerk van de mens die hem tegenover de redeloze en waarden-loze natuur stelt. Dat is feitelijk ook het uitgangspunt van onze grote godsdiensten. Vooral de laatste jaren wint de opvatting veld dat het in de aard, in de natuur van de mens en alle andere levende organismes zelf ligt om empathie te hebben, op de ander gericht te zijn. De studies van Frans de Waal en anderen over dierengedrag en de recente uitkomsten van de biowetenschappen lijken aan te tonen dat differentiatie, samenwerken, op elkaar gericht zijn in de Darwinachtige strijd om overleven belangrijke versterkers zijn. Hoe dan ook, waardigheid verwijst ook naar deze morele instelling; de mens als zoeker van het goede en zijn afgestemd zijn op de ander.

Als we intussen vinden dat in de mens een morele op de ander gerichte dispositie aanwezig is, dan zullen we echter ook moeten erkennen dat de mens in zichzelf ook a-morele neigingen heeft. De mens is niet alleen op het goede en de ander uit maar ook op zijn eigen belang en ik vermoed dat we allen zo af en toe ook kwade dingen denken en doen. Waardigheid vraagt dan ook om 'vreedzame begrenzing'. We moeten als mensen ook strijden tegen het onwaardige zonder zelf daarbij de waardigheid te verliezen. Ik zou dit de zware, bijna onmogelijke, opgave van de goed bedoelende mens willen noemen. Een utopisch verlangen naar de waardigheid en het koesteren van het goede kan niet anders dan gepaard gaan met grenzen trekken, ten strijde gaan en als het kan zo vreedzaam mogelijk.

Een derde perspectief op waardigheid – naast de intrinsieke en morele – is de relationele waardigheid. Vaak noemen we dat in ons werk de bejegening. Waardigheid mag misschien wel in de mens liggen en intrinsiek zijn, het verschijnt pas, het wordt pas werkelijkheid in menselijke relaties. Waardigheid moet eerder praktijk dan principe zijn. In onze relaties, waaronder de werkrelaties, behandelen we de ander als waardevol en ook ons contact is waardevol. Zekerheidshalve voeg ik daar aan toe, van beide kanten. Waardigheid is wederzijds. Dus onze cliënt, of hoe we hem of haar ook mogen noemen, zien we als een doel op zichzelf, een waardevol mens en we mogen haar of hem aanspreken als moreel

wezen. We doen een beroep op zijn geweten en het rekening houden met de ander. Zoals de cliënt dat omgekeerd zal doen. Een waardige relatie komt van twee kanten en is in balans. In het werk is het dus niet alleen een inzet van de professional. Waardigheid is er pas als beide kanten elkaar als waardig wezen zien.

We zouden – als we nog iets verder filosoferen – kunnen zeggen dat ons ‘geworden zijn’, onze identiteit, ons ik-zijn aangesproken wordt door het appel van de ander. Dat voelt soms oncomfortabel. We hebben ons eigen ‘comfort’ lief en appellerende anderen kunnen verstorend werken. Dat weet iedere manager, dat weet iedere professional, dat weet ieder mens. We worden geacht en het overkomt ons vanzelf dat een ander een appel op ons doet. Het kan te veel, te vaak, te intensief worden. De balans tussen mijn ‘geworden zijn’ en het uit mijn comfort gehaald worden vraagt om onderhoud en waakzaamheid. Bij onze professionals raakt die balans nogal eens verstoord.

Voorlopig houd ik het hierbij. Ik heb waardigheid verbonden met de mens als doel op zich, de mens als moreel wezen en a-moreel wezen, en met de relatie waar de waardigheid praktisch wordt.

Kwetsbaarheid

Het is nog niet zo lang geleden dat kwetsbaarheid vooral gezien werd als onwaardigheid. De verwarde mens, de melaatse mens, de gebrekkige mens, de arme mens bleven meestal buiten de stadspoorten of werden geherbergd in instituties. Onze sector is er vooral om kwetsbare te helpen zo gewoon mogelijk aan het dagelijkse leven deel te laten nemen maar nog altijd hangt er om kwetsbaarheid iets als hulpeloosheid en tekort schieten. Met het achter ons liggende beleid van stoere taal van eigen kracht en meedoen, werd het er niet beter op.

Kwetsbaarheid is iets menselijks en moois. We zouden ons toch niet moeten voorstellen om in een wereld van onkwetsbare personen te leven of dat jezelf onkwetsbaar zou zijn. Het zou saai en hard zijn. Kwetsbaarheid biedt openingen voor diepere gevoelens, kan heel erg bindend zijn en het kan aangenaam zijn haar te koesteren. Kwetsbaarheid kan echter ook pijnlijk zijn. In ons lijf zitten van die plekken die we liever niet aanraken of laten aanraken omdat ze zo'n pijn doen. Plekken van een groot verdriet, van schaamte, van schuldgevoel, van boosheid, van onmacht. Soms kan zo'n plek ons sociaal functioneren verstoren; het kunnen blokkerende trauma's worden. Ik noem dit biografische kwetsbaarheid. Mentale kwetsuren die we in de loop van ons leven oplopen.

Lichamelijk kwetsbaar zijn we als baby en bij breekbare ouderdom. Of door een ziekte of ongeluk. Mensen kunnen ook hun leven lang fysiek kwetsbaar zijn, omdat ze blind zijn of

mank of doof. Het kan ook zijn dat het bevattingvermogen – de intelligentie – te laag is om ‘gewoon mee te doen’. In een complexer wordende samenleving die bovendien steeds meer eisen stelt is het vooral deze groep die moeite heeft om mee te komen en in toenemende mate in de zwaardere zorg terecht komt.

Het aantal mensen dat door een stoornis intensieve ondersteuning nodig heeft stijgt snel. Mentale kwetsbaarheid zouden we bijna een symptomatische kwetsbaarheid van onze tijd kunnen noemen. De hoog ontwikkelde welvaartmaatschappij met zijn sterke systemen van gezondheid, zorg, onderwijs, sociale zekerheid heeft merkwaardigerwijs het beroep op zorg en welzijn eerder verhoogt dan verlaagt. De wereld is met groeiende differentiatie en complexiteit te onoverzichtelijk en zichzelf handhaven is een lastige opgave.

Tot slot kunnen mensen kwetsbaar zijn door armoede, vreemdeling zijn, te afwijkend zijn. Gebrek aan hulpbronnen maakt het schier onmogelijk zich een redelijke positie te verwerven, om leuk mee te doen. Ik noem dit sociale kwetsbaarheid.

Kwetsbaarheid werkt belemmerend, is lastig. Maar let op: heel veel kwetsbare mensen zijn ijzersterk. Ondanks hun kwetsbare plek of lichaam of geest of situatie handhaven ze zich uitstekend en vinden hun plek onder de zon. Ze hebben misschien een hulpmiddel nodig, extra hulpbronnen, een therapie, een beperkte verzorging maar verder redden ze het en hoeven we ze niet te zien als cliënten, hooguit als kopers van een enkel ondersteunend product of dienst. Om te bezien wie degenen zijn waar zorg en welzijn vooral voor moet werken, hebben we nog een ander begrip nodig, ik noem dat zelfwerkzaamheid. Het is een vertaling van self-management en self-efficacy. Zelf management is het vermogen het eigen leven goed te managen. Self-efficacy betekent ongeveer hetzelfde maar benadrukt meer het vermogen om alles wat je in je hebt – je talenten, je kennis en ervaringen – te benutten om je aspiraties te verwerkelijken. Er zijn nogal wat mensen die geen grote kwetsbaarheden hebben en desondanks niet in staat zijn het leven naar hun hand te zetten. Ze verwaarlozen zichzelf, raken verlaafd, vervuilen, leven geïsoleerd. Het rapport ‘Waardigheid en trots’, het kwaliteitsplan van de verpleegtehuizen, heeft het over mensen die de grip op het leven verliezen. Daar gaat het over oudere mensen, vooral mensen die dement raken. Veel mensen raken echter al op jonge leeftijd de grip kwijt. Dat heeft enorme impact op het gezin en naaste omgeving. Zelfwerkzaamheid moeten we niet verwarren met zelfredzaamheid. Dat laatste begrip is vooral een meetinstrument om vast te stellen op welke terreinen iemand het moeilijk heeft. Het is een beschrijvend begrip. Zelfwerkzaamheid verwijst naar iets dieper, de diep in de mens liggende machinekamer.

Logischerwijs belasten kwetsbaarheden de zelfwerkzaamheid. Soms kunnen mensen zo veel last hebben van hun trauma, lichamelijke of verstandelijke beperking, stoornis of

omstandigheden dat de zelfwerkzaamheid geen kans krijgt. Toch is meestal de kwetsbaarheid niet het grootste probleem maar gaat het om die zelfwerkzaamheid. Misschien bedoelen ze met eigen kracht ook wel die zelfwerkzaamheid. Maar dan zou het toch dwaas zijn om tegen mensen waar die zelfwerkzaamheid niet goed werkt, te roepen dat ze het vooral op eigen kracht moeten doen. Het is als tegen een blinde zeggen, kijk uit je ogen.

Morele kwetsbaarheid

Ik wil het nog over een andere kwetsbaarheid hebben die van een wat andere orde is: de morele kwetsbaarheid. Veel maatschappijbeschouwers wijzen op de individualisering van de moraal. Met het wegvallen van de grote overkoepelende zingevende systemen, zoals de godsdiensten en politieke ideologieën, is ook een gemeenschappelijke moraal weggevallen. De mens wordt op zichzelf teruggeworpen in kwesties van goed en kwaad. Moraal wordt een persoonlijke keuze en mensen kunnen alle kanten op. Wat het nog ingewikkelder maakt is de toegenomen complexiteit van de laatmoderne samenleving, ook wel aangeduid als netwerk- of risicomaatschappij. De steeds voortschrijdende kennis op alle deelterreinen van het leven en de wetenschap leveren voor de mensheid heel veel nuttigheid en productieverhoging op maar draagt tegelijk bij aan onoverzichtelijkheid, versnelling van het tempo, grotere flexibiliteit en mobiliteit. In de bestuurskunde werken ze bij het zoeken naar de juiste managementstrategie wel met de driehoek van complexiteit – claims – capaciteit. Hoe complexer de markt en het product, hoe hoger de claims vanuit de overheid, klanten, kennissystemen, hoe meer capaciteit het bedrijf nodig heeft. Een bedrijf gaat op zoek naar meer, en meer gespecialiseerde medewerkers om groeiende complexiteit aan te kunnen. Als we dit model naar de mens vertalen wordt het ingewikkelder. Als het zo is dat de complexiteit van de huidige samenleving toeneemt en ook de claims – vanuit de ouders, de school, het werk, het sociaal beleid, sociale netwerken – kan onze capaciteit het dan nog aan? De mens kan niet zo makkelijk meer expertise en meer capaciteit inkopen; de zelfwerkzaamheid zit in onszelf en is maar in heel geringe mate bij te sturen. Mijn vermoeden is dat de toename van mensen in de zorg samenhangt met deze toenemende complexiteit en toename van verwachtingen. Wegvallende zingevingssystemen, minder stabiele omgevingen en hogere complexiteit verhogen de onzekerheid van de mens. Er is veel onzeker weten rond bijvoorbeeld opvoeding en ethische kwesties. De druk op de mens neemt toe. Het kan ook leiden tot wat mijn collega Harry Kunneman noemt, een dikke ik. De mens die vooral voor zichzelf gaat en zijn gelijk wil halen. Een mens die zichzelf koning waant en aan niemand verantwoording schuldig is; niet aan de ander, laat staan de overheid.

En dan is het zo mooi als ik weer eens iets van Hannah Arendt lees. Hannah Arendt was een Joods-duitse filosofe die vlak voor de Tweede Wereldoorlog naar de VS uitweek. Haar leven lang was ze bezig met de vraag hoe haar volk zo had kunnen ontsporen. Ze weigerde het simpel toe te schrijven aan een paar slechteriken die het volk misleidden. Waarom liepen de Duitsers zo gemakkelijk mee, was haar vraag. Het antwoord zocht ze in het gebrek aan het kritische gesprek. Burgers zouden veel meer met elkaar moeten spreken over wat hen bezig houdt. Ze schrijft met warmte over de Griekse tijd toen de burgers op de markt discussies aangingen over de inrichting van de samenleving en over goed en kwaad. In onze overgeorganiseerde samenleving praten burgers onderling veel te weinig met elkaar over waar ze zich mee bezig houden, waar ze op uit zijn, wat hen zorgen baart. De politieke arena beperkt zich tot het verkondigen van standpunten en het uitoefenen van meerderheidsmacht of gelegenheidsmacht. Moderne professionals richten zich naar de beleidsconcepten en richtlijnen en volgen die. Het kritisch er met elkaar over hebben komt in gedrang. Mensen worden radertjes. Het doet me wat denken wat ik de laatste tijd van en over wijkteams hoor. Ze hebben te weinig tijd het erover te hebben; een groot gevaar om radertjes te worden. Het geldt ook voor fractieleiden in de politiek, ze moeten stemmen zoals de partij of de fractieleider beslist. En zo gaat Arendt verder, als we het er met elkaar over hebben moeten we dat op de juiste toonhoogte doen; niet stellend maar belangstellend. Ze heeft het over 'dokei moi', dat is Grieks en zouden we kunnen vertalen met 'dunkt me' of 'ik denk dat..' of het 'lijkt me'. Het echte spreken is uitnodigend, is een aarzelend en diepgaand zoeken en niet het stellen van het eigen gelijk of de vragen uit de weg gaan.

Ik vat even samen wat we tot nu toe verkend hebben. Waardigheid is intrinsiek, is gegeven met de mens als doel op zich. Waardigheid verwijst ook naar de morele mens. De mens die voor de keuze staat van goed en kwaad. Waardigheid is relationeel; komt tevoorschijn in praktijken. Het is open staan voor het appel van de ander, ook als het ons uit ons geworden zijn, ons comfort haalt. Kwetsbaarheid is menselijk en waardevol. Het opent harten, bindt mensen en maakt ons gevoelig. Veel mensen met kwetsbaarheden zijn ijzersterk. Kwetsbaarheid op zich is vaak het probleem niet. Wel als de kwetsbaarheid te groot is zoals bij een al te pijnlijke plek in ons lijf, bij een te ernstige fysieke of verstandelijke beperking, een te versturende mentale stoornis, te grote armoede of te veel uitsluiting. Zelfwerkzaamheid heb ik het tweede begrip genoemd wat we nodig hebben om na te gaan waar zorg en welzijn echt nodig is. Het is het vermogen of onvermogen om op te kunnen tegen het leven, het leven naar je hand te zetten, grip te houden, de eigen kracht. Tegen die mens roepen om het op eigen kracht te doen is nogal cynisch. Tot slot had ik het over morele kwetsbaarheid, de dikke ik of de te onzekere ik. In het spoor van Arendt pleitte ik voor tijd nemen om met elkaar te spreken en dat op uitnodigende toon te doen.

Sociale rechtvaardigheid

Toen de zingevende kaders gingen wankelen en grote oorlogen de mens diep schokten, ging men op wereldniveau zoeken naar nieuwe samenbindende kaders. Dat leidde tot de Volkerenbond en later de Verenigde Naties maar ook naar een zoektocht naar overkoepelende waarden. De VN koos voor waardigheid als kern begrip. Waardigheid werd vervolgens ingevuld door een heel stelsel van mensenrechten verklaringen met als laatste de verklaring van de rechten voor mensen met een beperking. In deze verklaringen vinden we een hele reeks 'waarden' die de waardigheid handen en voeten geven. Als mensen klagen dat waardigheid een vaag begrip is, zou ik hen maar een paar van die verklaringen in de hand drukken. Met deze invulling van waardigheid met rechten werd waardigheid tegelijk veel meer een politiek begrip. Geleidelijk begon sociale rechtvaardigheid het begrip waardigheid te verdringen. Sociale rechtvaardigheid was vooral het begrip van de sociaal democraten, kwam dus van (licht) links. De vraag die de socialisten en sociaal democraten stelden was 'Hoe doen we recht aan de ander?' en het antwoord was door eerlijk te delen en te verdelen. Net als bij waardigheid werd het begrip snel concreet gemaakt door criteria en meetinstrumenten te ontwikkelen om eerlijke verdeling te kunnen vast stellen en na te streven. Sociale rechtvaardigheid werd daarmee vooral een distributief principe en de VN concentreerde zich op het meten van welvaart zoals in de verdeling van goederen, werk, onderwijs en inkomen. Landen en bevolkingsgroepen werden de maat genomen en vergeleken. Het werd daarmee ook enigszins een streng begrip, een universele en standaardiserende meetlat.

Sociale rechtvaardigheid, niet waardigheid, is de kernwaarde in de internationale definitie van mijn vakgebied, het sociaal werk. De definitie spreekt van bevrijding en emancipatie. Sociaal werkers hebben de opdracht bij te dragen aan sociale rechtvaardigheid, bevrijding en emancipatie. Bij internationale ontmoetingen schrok ik soms van de overtuiging van het eigen gelijk. Het leek wel of de hele wereld onrechtvaardig was behalve de sociaal werkers. De kapitalisten, de neo-liberalen, de derde weg socialisten, de godsdiensten, het Westen hadden het gedaan, bedreven vooral onrecht. Ik vond dat toch te simpel. Bovendien hoe kon deze relatief kleine redelijke machteloze groep van sociaal werkers het voor elkaar krijgen. Er werd op hen een loden last van structuur veranderingen opgelegd. Als ik bij die ontmoetingen probeerde iets minder stellig te zijn en vragen te stellen, werd ik al snel gezien als iemand die het niet helemaal begreep, als a-politiek en lichtelijk naïef. De in essentie mooie en aansprekende vraag 'doen we recht aan de ander?' raakte ondergesneeuwd door het stellig weten. Het leidde vooral tot veroordelend spreken. Sociale rechtvaardigheid als een verdelingsprincipe is vooral een vraag op het politieke vlak maar

biedt voor professionele praktijken niet zo veel handvaten. Daarvoor hebben we een ander perspectief op sociale rechtvaardigheid nodig wat dichter tegen dat van waardigheid ligt.

Piet Hein Donner, vice-voorzitter van de Raad van State en oud minister van justitie, zei het zo mooi in zijn toespraak tot vertegenwoordigers van het sociale domein. In die transformatie die jullie beogen, en die ik van harte steun, wordt het principe van gelijke behandeling ingeruild voor dat van 'ieder het zijne geven'. We kijken niet allereerst vanuit objectiverende criteria en fijnmazige diagnostische instrumenten beheerd door 'objectieve' instanties met als norm gelijkheid, maar we stellen de vraag 'wat heeft deze mens in dit geval op dit moment nodig om tot zijn recht te komen?'. Vervolgens waarschuwt Donner dat dit geen pleidooi voor willekeur is. We zullen bijna van de grond af opnieuw moeten gaan ontdekken wat rechtvaardig is, wat 'het zijne geven' inhoudt. Mensen moeten de kans krijgen om hun aspiraties te verwerkelijken zolang dat niet het recht doen aan de ander bruuskeert. Deze nieuwe vorm van rechtvaardiging leent zich minder voor invulformulieren. We zullen een nieuwe vormen van argumentering en afweging moeten zoeken. Dat kan alleen, door het er veel met elkaar over te hebben. Het perspectief van sociale rechtvaardigheid wordt dus minder vergelijkend en metend en meer beredenerend en bevragend. Is de hulpvrager tot zijn recht gekomen volgens haar- of hemzelf, volgens de directe omgeving en volgens de professional en de professionele standaard? wordt de norm, dunkt me. Van een universeel principe stappen we over naar een contextueel principe. Wat is in dit geval het beste? En het antwoord vraagt om een relationeel proces; een gesprek tussen verschillende belanghebbenden.

Een andere correctie op het universele rechtvaardigheidsprincipe is de grotere nadruk op de immateriële rechtvaardigheid. We verdelen niet alleen goederen en kansen maar ook trouw, loyaliteit, verantwoordelijkheid. In een gezin, een klas, een werkplek kan het soms heel sociaal onrechtvaardig toegaan; kan macht afschuwelijk misbruikt worden. Sociale rechtvaardigheid is materieel en immaterieel, universeel en contextueel. Eigenlijk heel mooi dat het maatschappelijk werk in zijn vorige beroepsprofiel als centrale waarde had 'de mens tot zijn recht laten komen'.

Dit tweede perspectief op sociale rechtvaardigheid ligt dicht tegen dat van de waardigheid aan. Alleen sociale rechtvaardigheid vraagt is dit eerlijk verdeeld, gaat het rechtvaardig toe? Waardigheid vraagt meer naar de essentie van hoe we ons tot elkaar verhouden. Erken ik de waarde van de mens tegenover me, schep ik een waardevolle relatie, ben ik uit op het goede, begrens ik vreedzaam het kwade?

Waardigheid; enkele essenties

Waardigheid en rechtvaardigheid

Er zit tegelijk een zekere spanning tussen rechtvaardigheid als eerlijkheden- en verdelingsprincipe en waardigheid als houdingsprincipe. Dat voel je als professional als je tijd moet verdelen over de mensen met wie en voor wie je werkt. Vanuit waardigheid zou je meer tijd voor deze persoon moeten nemen maar je moet ook rechtvaardig zijn; er wachten nog heel wat andere personen. De grenzen aan presentie liggen in de noodzaak er voor veel mensen te moeten zijn.

Waardigheid en doelmatigheid

Een andere spanning levert de vraag naar doelmatigheid op. Die vraag kunnen we niet helemaal uit de weg gaan natuurlijk. De burger betaalt via belastingen en verzekeringen heel wat geld voor sociale zorg en sociaal werk. Als we om het maar even zo te zeggen in waardigheid blijven steken schieten andere doelen te kort. Ons werk vraagt ook om effectiviteit, om activering, om inbedding, om verandering. Ieder het zijne geven krijg je niet alleen voor elkaar door waardig zijn. Als echter waardigheid door doelmatigheid en rechtvaardigheid te veel onder druk komt, de professional te veel een radertje is in een verhitte machine, raken we de grenzen van ons werk. Onwaardig handelen mag en kan niet en is contraproductief. Daar moeten we het vaker met elkaar over hebben. Niet alleen professionals onderling maar ook management en professionals, en management met beleidmakers. Trouwens met onze cliënten moeten we het ook hebben over waardigheid, rechtvaardigheid en doelmatigheid. In andere woorden misschien maar het afstemmen op en appelleren aan cliënten is essentieel voor een waardige relatie.

Waardigheid en kwetsbaarheid

Kwetsbaarheid kan nooit afdoen aan waardigheid. Waardigheid is geen norm om aan te voldoen maar is de volwaardige erkenning van de ander in zijn mens zijn. En het mens zijn kent vele gestalten. Ik vraag me dan af of een mens zijn waardigheid kan verliezen, zoals nogal eens gesteld is. Ja, wel als mensen opzettelijk onwaardig handelen. Een professional die een cliënt bewust onwaardig behandelt, kwetst de waardigheid. Waardigheid wordt niet gekwetst door een mens die niet meer tegen het leven op kan, die de greep kwijt is, het niet meer weet. Degene die de kwetsbare mens onwaardig noemt, legt ten onrecht het onwaardige bij de kwetsbare persoon in plaats van bij zichzelf.

Principe en praktijk

Van godsdiensten wordt wel gezegd dat ze lijden aan praktijkzwakte. Dat wat gepredikt wordt, wordt niet waar gemaakt. Arme landen zeggen tegen rijke landen jullie meten ons naar sociale rechtvaardigheid die wij niet waar *kunnen* maken, en jullie bepleiten sociale rechtvaardigheid die jullie blijkbaar niet *willen* waarmaken. De praktijken van de westerse landen verhouden zich niet tot de principes van waardigheid (mensenrechten) en rechtvaardigheid (de criteria). Waardigheid als principe verschijnt als praktijk. Zo niet, dan is het principe waardeloos. Daarop mogen we elkaar aanspreken, telkens weer. De trots op onze waardigheid verwordt tot schaamte als de woorden geen daden zijn. Hier ligt een zware claim op zorg en welzijn.

Gestalt en detail

Filosofen en psychologen zeggen vaak dat er een groot verschil is tussen het geheel en zijn delen. Als je alle delen apart neemt en ze optelt dan heb je nog niet het geheel. Als je in een mens een beperking of stoornis diagnosticeert is dit eerder een detail dan het geheel maar vaak vergroten we het detail uit tot het geheel. Ook waardigheid bestaat ook uit een geheel en delen. De delen zijn de rechten, de gedragscodes, de kenmerken. De 'gestalt' is een appel, een vage vorm die inspireert en uitnodigt. Als we de gestalt proberen vast te leggen in regels, criteria en rechten ontsnapt die ons. Er zit een spanning tussen gestalt en zijn delen. Daarom kunnen we in onze praktijk principes, codes, protocollen en voorschriften niet één op één toepassen. Het kan heel onrechtvaardig zijn om een bepaalde regel afgeleid van rechtvaardigheid onverkort toe te passen. Als we ons door waardigheid willen laten sturen moeten we dat laten zien in concrete handelingen maar ook steeds weer hen afwegen tegen de waardigheid als gestalt. Ik zou willen zeggen ons intuïtief door waardigheid en rechtvaardigheid geïnspireerde handelen moet altijd kritisch blijven tegenover de protocollen en uitvoeringsregels hoe waardig en rechtvaardig ze ook bedoeld zijn. Om geen radertje in een machine te zijn hebben we de eigen kracht van de waardigheid als wenkende gestalte en concrete praktijk nodig.

Praten over waar we mee bezig zijn

Als we Donner volgen dan moeten we rechtvaardigheid en waardigheid herontdekken. Als we van gelijke behandeling transformeren naar 'ieder het zijne geven' hebben we nieuwe redeneringen en criteria nodig om niet tot willekeur te vervallen. Daarvoor is contextuele waardigheid en waarheid nodig. Ik bedoel dat alle betrokkenen in een context of case, het er moeten over hebben hoe we hier in dit geval op dit moment het beste recht doen aan de cliënt, de mensen er om heen, aan onze eigen professie en het beoogde beleid. Waardig handelen is de ander er bij betrekken. Waardigheid is geen medicijn op voorschrift maar vraagt om wederzijdsheid. In een context zijn we gezamenlijk opzoek naar waardigheid en

rechtvaardigheid in de betekenis van iemand recht doen. Ik zou het bijna willen uitschreeuwen dat zeker in de fase van transformatie we nu zitten, teams en organisaties voldoende ruimte moeten nemen voor het spreken met elkaar op de juiste toonhoogte en gevoed door begrippen als waardigheid, rechtvaardigheid en kwetsbaarheid, en ja ook doelmatigheid en effectiviteit.

Waarachtig waarnemen en invoelen

Onze Oosterburen spreken wel over 'anerkennde Wahrnehmung'. Op zijn Nederlands 'erkennend waarnemen'. In de diagnoses, in de probleemstellingen, in het observeren en analyseren gaat het fout als we volledig op de waarnemerspositie zitten. Een houding van een subject dat een object bestudeert. Erkennend waarnemen zet het herkennen en erkennen van de waardigheid van de ander als een mens, als geheel voorop. Telkens als we op een detail, een deel van de mens, inzoomen moeten we tegelijk de mens op zich in het oog houden. Het gaat mis in de zorg en het sociale domein als het deel los zingt van het geheel, de stoornis van het mens zijn. De menselijke gestalte is waardig en appellerend, het menselijk gedrag en handelen vaak onwaardig en afstotend. Als professionals nemen we erkennend waar. Als we dat niet zo voelen of kunnen, vervallen we tot onwaardig handelen.

Kwetsbaar zijn en kwetsbaar maken

Het is soms pijnlijk te zien hoe in ons domein wij ons als het ware storten op de kwetsbare mens. We gaan hem trainen, ondersteunen, eigen kracht opwekken, helpen zijn tekorten aan te vullen. We halen een kind uit de klas omdat het daar niet goed functioneert en behandelen het in de spreekkamer van een therapeut. Zeker, soms kan het niet anders en moet het maar ik vind dat we te snel, te vaak de kwetsbare mens isoleren en tot behandel object maken, als of het zijn onvermogen alleen is dat het probleem is. Door de bank genomen is in ons werk meer aandacht nodig voor het kwetsbaar maken en daar proberen in te grijpen. Bij te grote complexiteit kunnen we proberen het wat overzichtelijker te maken, te beginnen met het aanbod, regelgeving en financiering in ons veld. In de klas, op de werkplek, in de publieke ruimte zouden we veel meer kunnen doen om de complexiteit en de claims te verminderen. Managen van verwachtingen hoort daar bij. Te hoge verwachtingen maken mensen al snel kwetsbaar. We zijn al snel van het activeren, laten we vooral het inbedden, het kwartier maken niet vergeten. In een samenleving waar ieder mens zijn eigen plek moet vinden, moeten we ons ook afvragen en wat dan als iemand die niet vindt? We laten ons te weinig sturen door acceptatie, verzoenen met, tijd nemen, ruimte laten, iemand een plek geven, voor al die dingen die bij waardig handelen horen.

Waardige professionals

Het is mooi te zien hoe de aandacht voor de professional aan het terugkomen is. Het beeld van de waardige professional vraagt om verhalen, inspiratie en aanmoediging. Is de professional ook een doel op zichzelf of toch eerder een instrument? Een lastige vraag. Een professional is er om doelen te realiseren, om opdrachten uit te voeren. In zijn werk is ook veel instrumentele normativiteit nodig om technisch goed te handelen. Het instrumentele karakter hoort bij de professional. Hij of zij is zelf een instrument en handelt ook instrumenteel. In mijn werkveld zeggen we vaak dat de professional zijn eigen instrument is. Hij krijgt alleen iets voor elkaar als hij de ander weet te bewegen in beweging te komen. Een professional is echter tegelijk ook waarden georiënteerd; we zien dat terecht als een kenmerk van professionaliteit. Als waardendrager overstijgt de professional het instrumentele. Bij normatieve professionalisering noemen we dat de ethische en de instrumentele normativiteit, die elkaar ondersteunen en soms in de weg zitten. Ik haal vaak het voorbeeld aan bij de vraag of een kind uit een gezin gehaald moet worden. Hier spelen ethische vragen maar ook technische vragen zoals risico-inschatting. Af en toe heb ik zelfs het idee dat een professional de neiging heeft instrumentele normativiteit te zien als ethische normativiteit. Ik ben de laatste tijd ook bezig met esthetische normativiteit. Misschien heeft dat veel te maken met waardigheid. Mag iets ook aangenaam zijn, mooi zijn, aansprekend zijn. Zit waardigheid ook in sfeer scheppen, er verzorgd uit zien en kunnen muziek, beeldende kunst, drama waardigheid oproepen?

Waardige organisaties, ketens en teams

Een professional die waardig wil handelen heeft een werk- en beleidsomgeving nodig die dat stimuleert en helpt mogelijk te maken. De toonzetting, het samen spreken, het laten voeden door de gestalten van waardigheid, rechtvaardigheid en kwetsbaarheid, het gevoel voor smaak, voor een goede instrumentele uitvoering, we hebben het nodig als manna uit de hemel. Wil de transformatie slagen, willen we waardigheid tot praktijk maken, moeten we er ruimte voor nemen. Ik denk dat de tijden van grote systeemveranderingen voorbij zijn en het er nu om gaat om in allerlei verbanden te staan voor waardigheid en rechtvaardigheid en dat niet vanuit een betweterspositie maar onzeker wetend, uitnodigend. De ander vragen is dit sociaal rechtvaardig, is dit waardig?

Ik dank u.

Korte referentie lijst

Arendt, A. (1958). *The human condition*. Chicago: University of Chicago Press.

Donner, P.H. (2016). *Laat je niet gek maken*. Divosa jaarcongres 2016.

Ewijk, H. van (2018). *Complexity and social work*. Abingdon: Routledge.

Van Ewijk, H., & Kunneman, H. (Eds.). (2013). *Praktijken van normatieve professionalisering*. Amsterdam, Netherlands: SWP.

Kunneman, H. (2009). *Voorbij het dikke-ik. Bouwstenen voor een kritisch humanisme. Deel 1*. Amsterdam: SWP.

Kunneman, H. (2017). *Amor complexitatis. Bouwstenen voor een kritisch humanisme. Deel 2*. Amsterdam: SWP.

Sen, A. (2010). *The idea of justice*. London, England: Penguin Books.

UN, The International Forum for Social Development (2006). *Social Justice in an open World. The Role of the United Nations*.

VWS (2015). *Waardigheid en trots. Liefdevolle zorg. Voor onze ouderen. Plan van aanpak kwaliteit verpleegtehuizen*.

Waal, F. de (2009). *The age of empathy: nature's lessons for a kinder society*. New York, NY: Harmony Books.